

ADAM

Over Genesis 1 en 2 en de ontstaansgeschiedenis van de mens

VAN WAAR

• door Peter van Beugen

BEN JE?

DE DISCUSSIE OVER SCHEPPING EN EVOLUTIE HOUDT OPNIEUW DE GEMOEDEREN VAN VEEL GELOVIGEN BEZIG. ENKELE DECENNIA GELEDEN WAREN DE SCHEIDSLIJNEN IN DEZE DISCUSSIE OVERZICHTELIJK. DEZE SPEELDE ZICH GLOBAAL AF TUSSEN EEN ‘EVOLUTIONISTISCH EN SECULIER’ KAMP EN EEN ‘CREATIONISTISCH EN BIJBELGETROUW’ KAMP. DE EVOLUTIONISTEN WEZEN DE BIJBEL AF ALS FABEL. VOLGENS HEN HAD DE WETENSCHAP AL BEWEZEN DAT HET ONTSTAAN VAN DE SOORTEN WERD VERKLAARD DOOR EVOLUTIE. CREATIONISTEN DAARENTEGEN GINGEN ERVAN UIT DAT DE WETENSCHAP BEWIJZEN OPLEVERDE VOOR DE JONGE-AARDE THEORIE. IN DE 21E EEUW HEEFT DAT LANDSCHAP ZICH GEWIJZIGD DOOR DE STERKE OPKOMST VAN HET THEÏSTISCH EVOLUTIONISME. VOOR HET ONTSTAAN VAN DE WERELD, HET LEVEN, VAN DE SOORTEN EN VAN DE MENS GAAN DE AANHANGERS DAARVAN EVENEENS UIT VAN DE EVOLUTIETHEORIE, MAAR TEVENS BELIJDEN ZIJ GENESIS 1 EN 2 TE ACCEPTEREN ALS WOORDEN VAN GOD. IN PLAATS DUS VAN CREATIONISTEN DIE BEWEERDEN DAT ZIJ ALLÉÉN DE BIJBEL AAN HUN KANT HADDEN TEGENOVER DE EVOLUTIONISTEN, ZIJN ER NU ZOWEL CREATIONISTEN ALS EVOLUTIONISTEN DIE ALLEBEI BEWEREN DAT ZIJ DE BIJBEL AAN HUN KANT HEBBEN. DAT MAAKT EEN STUDIE NAAR GENESIS 1 EN 2 MEER ACTUEEL DAN OOIT TEVOREN. WAT ZEGT DE SCHRIFT NU ZÉLF? DAT IS HET ONDERWERP VAN DEZE STUDIE.

Vragen

In de loop van deze studie komen vragen aan de orde als: is er een tegenstelling tussen Genesis 1 en 2? Heeft God de wereld in zes dagen geschapen? Is Genesis 1 en 2 een literair genre en is het daarom een vergissing om het letterlijk op te vatten? Is Genesis 1 en 2 eigenlijk een polemiekt tegen het polytheïsme van de omliggende volken? Is er een ‘gap’ tussen Genesis 1:1 en 1:2? Waar kwam het licht vandaan op de eerste dag als zon en maan pas op de

vierde dag werden gemaakt? Hoe kunnen wij sterren zien die miljoenen lichtjaren ver weg staan? Het is verleidelijk om te proberen deze vragen uit de losse pols te gaan beantwoorden, maar ik kies voor een andere weg. Bij een goede bestudering van de tekst komt het antwoord op veel vragen m.i. als een rijpe appel uit de boom vallen en dat zal ook de aanpak zijn in dit artikel.

Natuurwetenschap en ontstaansgeschiedenis

Ik kies bewust niet voor een natuurwetenschappelijke benadering, om een eenvoudige reden. De wetten die wij door bestudering van de natuur formuleren, gaan uit van het behoud van een bestaande toestand. We spreken van de wet van *behoud* van energie, de wet van *behoud* van impuls, de wet van *behoud* van massa enzovoorts, waarmee wij aanduiden dat ieder proces dat wij beschrijven moet voldoen aan deze wetten. Die wetten hebben wij niet zelf bedacht, die hebben wij op wetenschappelijke methode herleid. Als iemand een proces omschrijft waarbij zomaar energie of massa ontstaat, wordt hij door collega-wetenschappers teruggefloten: wat je zegt klopt niet! Energie kan hooguit tot een lagere staat gereduceerd worden door de toename van entropie, maar de totale som moet links en rechts van het is-gelijk-teken ook daadwerkelijk gelijk zijn. Een soortgelijke behoudswet, die men zou kunnen

duiden als de wet van behoud van informatie, geldt in de biologie. Het anti-muterende mechanisme in de genetica is gericht op behoud van DNA. Als er door beschadiging of andere oorzaken mutaties ontstaan, gaat dat gepaard met een verlies van genetisch materiaal, een fenomeen dat wordt aangeduid als het stamvadereffect. Nu is het ontegenzeggelijk zo dat bij het ontstaan van het universum en van het leven er massa, energie, impuls en informatie ontstaat die er in een vorig stadium nog niet was. Deze gebeurtenis kan dus onmogelijk worden beschreven aan de hand van onze natuurwetten en wetenschappelijke methode, eenvoudig omdat er bij deze gebeurtenis zaken gebeuren die volgens onze eigen natuurwetten helemaal niet kunnen. Ik beschouw het daarom uit wetenschapsfilosofisch oogpunt als volkomen misplaatst wanneer natuurwetenschappers aan de hand van onze wetten de ontstaansgeschiedenis proberen te verklaren.

Verantwoording

De Bijbel claimt gezag op het gebied van onze ontstaansvragen, en daarom neem ik de tekst van de Bijbel als uitgangspunt. Ik benader de tekst als door God geïnspireerd en ga er derhalve vanuit dat zij een werkelijkheidsgetrouwe beschrijving geeft. In het vervolg van dit artikel versta ik onder de auteur de persoon die God gebruikt heeft om de woorden op schrift te stellen en het is aan ons om door bestudering van de tekst de bedoeling van de auteur te achterhalen. Het hoofddeel van dit artikel bestaat uit mijn eigen vertaling van Genesis 1 en 2, voorzien van verklarende kanttekeningen¹. Voor de tekst ben ik uitgegaan van de *Biblia Hebraica Stuttgartensia* (1977), die nog steeds geldt als de meest gebruikte en gezaghebbende kritische editie van het Oude Testament. Het kritisch apparaat levert bij Genesis 1 en 2 veel kleine, maar geen noemenswaardige variaties (de geïnteresseerde lezer zie Hendel: 1998 en verder de kanttekeningen bij 2:2, 11, 12). Hoewel ik er niet aan ontkom op enige momenten te verwijzen naar de Hebreeuwse tekst en grammatica, streef ik ernaar zoveel mogelijk Nederlandse termen te gebruiken, zodat de tekst voor een brede lezersgroep toegankelijk is en ieder het betoog kan volgen.

Omdat de Hebreeuwse letters veel lezers zullen afschrikken, geef ik Hebreeuwse woorden alleen weer in transliteratie, geplaatst tussen schuine haken en gevolgd door de vertaling tussen aanhalingstekens. Dus בְּרֵאשִׁית geef ik weer als /b°rēšīṭ/ 'in het begin'. In de transliteratie zijn lange klinkers voorzien van een streep, dus /ē/=ee, emphatische medeklinkers zijn voorzien van een punt, dus /š/=ts, de vluchtig uitgesproken haterfklinders zijn in superscript geschreven, dus /ʔ/.

Literair genre

Voordat ik overga tot de bespreking van de tekst, behandel ik eerst de vraag over het literaire genre van Genesis 1 en 2. Zijn deze hoofdstukken nu echt geschiedschrijving of is er sprake van literair genre dat om een andere uitleg vraagt (Ridderbos: 1963, 54-62; Ouweneel: 2008, 36-42)? Om te beginnen verbaast mij de opmerking 'is er in Genesis 1 en 2 niet sprake van een literair genre?' alsof we

¹ Peter van Beugen (1966) studeerde Technische natuurkunde in Delft. Aan de universiteit Leiden studeerde hij Hebreeuws en Semitische talen, waaronder Bijbels Hebreeuws en -Aramees, Targum Aramees, Qumran Hebreeuws en -Aramees, Modern Hebreeuws, Akkadisch, Ugaritisch, Ge'ez, Rabbinisch Hebreeuws en traditieliteratuur (Mishna, Talmud), Archaic Hebrew Poetry, Epigrafische teksten, Bronteksten en de geschiedenis van de Hebreeuwse taal.

daarmee iets nieuws ontdekt hebben. Immers, literair gezien behoort elke tekst, van Shakespeare tot Suske en Wiske, tot een literair genre. Nu bedoelt men wellicht dat Genesis 1 en 2 een specifiek genre bevat dat zich niet leent voor geschiedschrijving. Laat mij nader op deze vraag ingaan. Het Oude Testament bevat in hoofdzaak twee genres, namelijk dichtkunst en proza, die beide in dit blad reeds ter sprake zijn gekomen (zie Beugen: 2009, 28-31 en Beugen: 2010, 26-31). Hoewel Genesis 1 en 2 geen dichtkunst is – een enkel vers daargelaten – begin ik daar. Is een tekst niet letterlijk-historisch op te vatten omdat ze poëtisch is? Laten we de proef op de som nemen. We kijken naar de eerste grote poëtische tekst in het Oude Testament, nl. Ex.15:1-18. *'De wagens van Farao en zijn legermacht wierp Hij in de zee / de keur van wagenhelden werd in de Schelfzee gedompeld. Watervloeden overdekten hen / in de diepte zonken zij als een steen'*. Is dit zomaar een literaire heldendicht over een niet nader aan te duiden Exodus? Of is er daadwerkelijk sprake geweest van een Egyptische Farao die in een letterlijke Schelfzee ten onder is gegaan? Voor een tweede voorbeeld gaan we naar het Psalmboek. *'Toen Hij hongersnood opriep over het land / en alle staf des broods verbrak. Zond Hij een man voor hen uit / Jozef werd als slaaf verkocht. Men knelde zijn voeten in boeien / hij kwam in de ijzers. De koning zond heen en liet hem los / de heerser der volken maakte hem vrij. Hij stelde hem tot heer in zijn huis / tot heerser over al zijn bezit'* (Ps.105:16-22). Ik denk dat het punt inmiddels gemaakt is dat ook dichtkunst zich in de Bijbel leent voor een letterlijke, historische uitleg. Maar zoals eerder gezegd, Genesis 1 en 2 is geen dichtkunst maar proza. Deze typische vorm, ook wel 'narratief' of imperfectum consecutivum genoemd, is een innovatie van het Bijbels Hebreeuws en is uit verwante Noordwest-Semitische talen niet bekend. Dit genre bestaat uit zinnen dan wel zinsdelen die aaneengeschaakeld worden door imperfectum met een voorgevoegd koppelwoord, zodat de zinnen een beetje het karakter krijgen van 'en toen zei hij dit... en toen deed zij dat'. De tekst heeft nadrukkelijk een feitelijk en temporeel karakter. Dit is het genre waarin alle historische boeken Genesis – Kronieken geschreven zijn en dat zich bij uitstek leent voor geschiedvertelling. Literair wijst Genesis 1 en 2 dus eerder op geschiedschrijving dan op een verdichte metafoer.

Echter – zo gaat het argument verder – Genesis 1 is volgens een vastomlijnd kader geschreven, waarin de eerste drie

dagen en de laatste drie dagen inhoudelijk overeenkomen en waarin het patroon van ‘En God zei ... en het was also’ de omlijsting verzorgt. Men duidt dit kortweg aan met de kadertheorie. De constatering van literaire kaders is echter evenzeer oud nieuws. (a) Het hele boek Genesis is in één groot in literair kader gevat, bekend als tien ‘toledoth’ of geslachten. Zij vertonen het patroon ‘Dit is de geschiedenis van ...’; zie 2:1, 5:1, 6:9, 10:1, 11:10, 11:27, 25:12, 25:19, 36:1, 36:9, 37:2. (b) Exodus 1-12 vertoont een literair kader met het tienvoudige patroon ‘Ga naar Farao en zeg tot hem ... maar de Here verhardde zijn hart’. (c) Het hele boek Richteren vertoont een literair kader met het patroon ‘en het volk zondigde ... en de vijand kwam .. en het volk riep tot de Heer ... en de Heer zond een richter... en het land had rust’. Betekenen deze literaire kenmerken nu dat de oer-geschiedenis en de patriarchale geschiedenis niet letterlijk moeten worden opgevat, maar alleen dienen om Israël een lange voorgeschiedenis toe te dichten? Dient de beschrijving van de plagen over Egypte alleen om de superioriteit van Israëls god Yahweh te beschrijven? Dient het boek Richteren alleen maar om historische legitimiteit te geven aan Israëls bezit van Kanaän? Denkt u nu niet dat ik doordraaf, want dat is namelijk precies wat de Bijbelkri-tiek zegt, en zij gebruikt daarvoor precies dezelfde argumenten die evolutionisten aanvoeren voor hun lezing van Genesis 1! Het feit dat in een tekst een literair patroon aanwijsbaar is maakt niet dat deze tot een literaire vertelling gereduceerd kan worden. Het kader is niet *alleen maar* een literaire constructie. In tegendeel, de tekst is verankerd in de onderliggende werkelijkheid die zij beschrijft, en toont ons daarin Gods handelen in de geschiedenis. De teksten zijn dus wel degelijk historisch.

Ik ga nu over tot de bespreking van Genesis 1 en 2. De tekst kan aanleiding geven tot allerlei nadere beschouwingen, bijvoorbeeld over de sabbat, over het huwelijk, over de verantwoordelijkheid voor de schepping. Die vallen buiten het bestek van dit artikel, en ik beperk me tot een vertaling en exegese van de tekst. Hieruit zal blijken dat een historisch-grammaticale uitleg van Genesis 1 en 2 in harmonie is met onze waarnemingen uit de natuur.

De eerste dag

¹In het begin schiep God de hemel en de aarde. ²De aarde nu was kaal en leeg en duisternis lag op de waterdiepte, en de Geest van

God zweefde over de wateren. ³En God zei ‘laat er licht zijn’, en er was licht. ⁴En God zag het licht dat het goed was, en God maakte scheiding tussen het licht en de duisternis. ⁵En God noemde het licht dag en de duisternis noemde hij nacht, en het werd avond en het werd morgen, de eerste dag.

Bij ‘begin’ ontbreekt in het Hebreeuws het lidwoord. De vorm mét lidwoord komt echter niet voor in de Schrift, en ook zonder lidwoord is de betekenis bepaald, zie o.a. Jes.46:10, net als in de in het Hebreeuws verwante uitdrukking ‘van het begin’; zie Jes.40:21, 41:4. Wanneer het woord /rēšit/ ‘begin’ wordt opgevat als een zgn. *status constructus* ‘in het begin van, toen’ (zie o.a. Baasten:2007) zou vers 1 een bijzin zijn en kan de hoofdzin pas in vers 3 beginnen, aangezien vers 2 een omstandigheidzin is. De afstand tussen deze beide wordt dan echter dermate groot dat zowel in het Hebreeuws als in het Nederlands een ongebruikelijke en nogal gekunstelde constructie ontstaat. De voor de hand liggende lezing van de tekst is daarom duidelijk de kortere en eenvoudiger lezing ‘In het begin schiep God...’. Het woord /rēšit/ ‘begin’ duidt een absoluut begin aan, i.t.t. /rīšonā/ ‘begin, eerste’ dat vnl. gebruikt wordt voor de eerste in een reeks van soortgelijken. Het woord ‘scheppen’ /bārā’/ wordt in het Bijbels Hebreeuws uitsluitend gebruikt voor het werk van God, zie Deut.4:32, Ps.51:12, Jes.40:26, Jer.31:22, Ps.148:5. Hoewel het woord etymologisch niet de betekenis heeft van *creatio ex nihilo*, krijgt het deze betekenis in de Schrift wel. Hij roept de dingen in het aanzijn die er niet waren, ‘Hij sprak en het was er, Hij gebod en het stond er’ (Ps.33:9), ‘want Hij gebod en zij waren geschapen’ (Ps.148:5). Deze verzen geven niet zomaar een ‘dichterlijke’ uitspraak, maar een beschrijving die in het Nieuwe Testament wordt bevestigd in Heb.11:3: ‘Door het geloof begrijpen wij dat de werelden door Gods woord zijn bereid, zodat wat men ziet niet ontstaan is uit wat zichtbaar is’; ‘moedwillig is hun dit onbekend, dat door het woord van God de hemelen van oudsher waren en een aarde bestaande uit water en door water, waardoor de toenmalige wereld, door water overstromd, is vergaan’ (2Petr.3:5).

Beperken we ons tot Genesis 1, dan wordt het werkwoord drie keer gebruikt, namelijk op dag 1 (vs.1) hemel en aarde, dag 5 (vs.21) dierlijk leven en dag 6 (vs. 27) de mens. Het woord ‘maken’ wordt gebruikt in vs.7, 16, 25 voor het maken van het uitspansel, de hemellichamen, de dieren

op het land en in vs.31 'alles wat Hij gemaakt had'. Daarnaast is 'scheiding maken' een kenmerkende uitdrukking die we vinden in vs. 4 (licht en duisternis), vs.6,7 (wateren boven en onder het uitspansel), vs.14,18 (dag en nacht). De laatste twee woorden duiden een meer algemene activiteit aan. De Schrift maakt onderscheid tussen enerzijds het scheppen van zaken die er voorheen niet waren noch op natuurlijke wijze kunnen voortkomen uit dingen die er al zijn, en anderzijds de ordenende, vormgevende en structurerende activiteit in materiaal dat in de basis reeds voorhanden is. Hemel en aarde duiden op de materie, tijd en ruimte die op de eerste dag worden geschapen. Vs.1 is dus geen opschrift bij het hoofdstuk, maar beschrijft de eerste scheppingsdaad. Bij de aarde is inbegrepen het biotisch leven dat zij op de derde dag voortbrengt. Het scheppen van dierlijk leven vergt echter een nieuwe scheppingsdaad van God, omdat dit niet op natuurlijke wijze uit biotisch materiaal kan ontstaan. De mens tenslotte is een nieuwe scheppingsdaad van God, omdat hierbij iets nieuws in het aanzijn wordt geroepen dat dieren niet hebben. Hij wordt geschapen naar Gods beeld en gelijkenis, heeft een geestelijk leven, verwerft kennis en inzicht, en staat in een bewuste verstandhouding tot zijn Schepper. Hemel en aarde bereiken op de eerste dag dus nog niet hun eindtoestand; dit gebeurt op de dagen twee, drie en vier (zie aldaar). Zij bevinden zich nu nog in hun ongevormde toestand.

Het Hebreeuws draait in vers 2 de volgorde van onderwerp en gezegde om, wat een kenmerk is voor de zgn. omstandigheidszin. Een dergelijke zin beschrijft geen gebeurtenis, maar geeft achtergrondinformatie bij de gebeurtenissen; vgl. 3:1 'de slang nu was het listigste van de dieren...'. Er is dus geen sprake van een 'gap' tussen vers 1 en 2, maar eerder van gelijktijdigheid. Vs.2 beschrijft de oorspronkelijke toestand van de aarde die dus niet 'woest en leeg' is *geworden* als gevolg van een niet nader aangeduide gebeurtenis (bijv. de val van de engelen), maar zo is geschapen. Het woordpaar /tōhu-wabōhu/ 'kaal en leeg' vraagt om een toelichting. De woorden geven aan dat er op de aarde nog niets was; ze was leeg, vormeloos, verlaten (zie o.a. Jer.4:23, Jes.34:11). In de laatstgenoemde verzen is de leegte of kaalslag het gevolg van Gods gericht. Hij heeft dingen weggenomen en daardoor teruggebracht tot hun lege, kale toestand. In ons vers betekent de uitdrukking eenvoudig dat er nog geen verdere aankleding was op de aarde. In plaats

van 'woest', dat de associatie kan oproepen van 'verwoest' of 'vijandig', vertaal ik daarom liever 'kaal', dat de betekenis van /tōhu/ goed weergeeft. Ik vergelijk het met de casco-oplevering van een huis. De fundamenteen zijn gelegd en het bouwwerk staat, maar de inrichting en meubilering moeten nog worden verricht. Men dient de toestand in vs.2 dus ook niet aan te duiden met de Griekse term chaos, omdat die een andere betekenis heeft dan 'kaal en leeg'.

De waterdiepte /təhōm/ wordt genoemd in o.a. Gen.7:11, 49:25; Job 38:30, Jes.51:10, Ez.26:19; Jona 2:6; Ps.71:20; Spr.8:27. Er wordt doorgaans gewoon een zee of oceaan mee aangeduid, en het heeft in de Schrift niet de mythologische betekenis van een vijandige macht zoals in de scheppingsmythen van omliggende volken. 'Zweven' vinden we verder in Deut.32:11 en Jer.23:9. Het duidt op een activiteit, dus niet zweven als een blad in de wind, maar in de zin van 'rondzweven, zinderen'. Het wijst hier mogelijk op de ophanden zijnde activiteiten op aarde. Anderen vertalen /ruah 'ēlohīm/ 'Geest van God' door 'een zeer krachtige wind', wat niet onmogelijk is, maar m.i. niet voor de hand ligt. De gedachte achter die vertaling is dat deze wind het water opstuwt zodat het droge zichtbaar wordt, maar de gebeurtenis wordt in vs.9 beschreven als een afzonderlijke daad van God.

Geven de verzen 2 en 3 een nadere duiding van de aarde, zo richten vs.4 en 5 onze aandacht op de hemelen. Op de watervloed lag duisternis die verdreven moest worden. Als deel van het scheppingswerk van de eerste dag roept God het licht in het aanzijn. Op de aard van dit licht ga ik nader in bij de bespreking van vers 14. Voor nu moeten we bedenken dat God op de eerste dag niet alleen wat betreft de aarde, maar ook wat betreft de hemelen het 'basismateriaal' creëert. Op de tweede en de derde dag brengt God ordening en structuur aan op de aarde; op de vierde dag doet Hij dat in de hemelen. Het licht in vers 3 is dus gewoon zichtbaar licht van natuurlijke aard en afkomstig van een natuurlijke bron. De tekst maakt verder duidelijk dat het licht op de eerste dag zodanig was geordend dat de aarde een lichtzijde en een schaduwzijde had, en dat door de draaiing van de aarde het onderscheid tussen nacht en dag bestond. Voor het eerst lezen we nu dat God 'zag dat het goed was' en dat het avond werd en morgen werd.

De ‘eerste dag’ wordt aangeduid met een hoofdtelwoord in plaats van een rangtelwoord, dus ‘dag een’. Het hoofdtelwoord ‘een’ dient in het Bijbels Hebreeuws (trouwens ook in het modern Hebreeuws) regulier als rangtelwoord, zie o.a. Ex.39:10, Ezra 3:6, Haggai 1:1, in de beide laatste verzen betreft het ook dagen. Het gebruik van het hoofdtelwoord heeft dus geen diepere betekenis. Het woord ‘dag’ wordt in absolute zin gebruikt en duidt daarmee in het Bijbels Hebreeuws zonder uitzondering een gewone dag aan. In een constructie als ‘dag van zijn toorn’, waarin ‘dag’ door een adjectief wordt gemodificeerd, kan het een periode of moment aanduiden van onbepaalde lengte. In Genesis 1 is hiervan echter geen sprake, en door de telkens terugkerende afwisseling van avond en morgen tussen de dagen is de gedachte aan langere tijdperken uitgesloten.

De tweede dag

⁶En God zei ‘laat er een uitspansel zijn te midden van de wateren en laat het scheiding maken tussen wateren en wateren’. ⁷En God maakte het uitspansel en Hij scheidde de wateren die onder het uitspansel waren van de wateren die boven het uitspansel waren, en zo was het. ⁸En God noemde het uitspansel hemel, en het werd avond en het werd morgen, de tweede dag.

Het woord ‘uitspansel’ is afgeleid van het werkwoord dat ‘uitspreiden’ betekent, bijvoorbeeld door iets dun en plat te slaan of te overtrekken; zie o.a. Ex.39:3; Jes.40:19,22; Job 37:18, Ps.19:1, Ps.104:2. De tekst impliceert daarmee niet dat het uitspansel een solide koepel zou zijn. Ezechiël 1:22 zegt: ‘Boven de hoofden der wezens was wat geleek op een uitspansel als ontzagwekkend ijskristal’. De gedachte aan een koepel is pas uit het Griekse wereldbeeld in ons spraakgebruik doorgedrongen. In de moderne talen wordt het woord ‘firmament’ nog gebezigd dat in de grondbetekenis ook verwijst naar iets dat ‘vast gemaakt’ is. Het uitspansel is een ordening die God aanbrengt op aarde om een leefbaar milieu te creëren voor de mens. Over de precieze aard van dit uitspansel spreekt Genesis zich niet uit, maar het is aannemelijk dat het in grootte en inrichting verschilde van de dampkring die sinds de zondvloed over de aarde is. Bij het breken van de sluizen van de hemel (en van de aarde) is de toenmalige aarde in zijn geheel overstroomd. Verondersteld mag dus worden dat de dampkring vele malen groter en waterrijker is geweest dan nu het geval is. Onze huidige troposfeer bevat te weinig water

om bij een wereldwijde en aanhoudende regen op globale schaal een omvangrijke stijging van het waterpeil te veroorzaken. Een waterrijke dampkring vormt bovendien een beter filter tegen hoogenenergetische kosmische straling, die de voornaamste oorzaak is van versnelde veroudering. Hierdoor konden levende organismen vóór de zondvloed een veel hogere leeftijd bereiken. Hoe dit ook zij, op de tweede dag werden de wateren van elkaar gescheiden en het uitspansel wordt ‘hemel’ genoemd. Het woord hemel krijgt daarmee in de Bijbel dus een meervoudige betekenis, net als in onze taal. Het doelt zowel op datgene wat wij overdag zien als op datgene wat wij ’s nachts kunnen waarnemen.

De derde dag

⁹En God zei ‘laat het water onder de hemel verzameld worden op één plaats en laat het droge zichtbaar worden’, en zo gebeurde het. ¹⁰En God noemde het droge aarde en de verzamelde wateren noemde hij zee; en God zag dat het goed was. ¹¹En God zei ‘laat de aarde gras doen uitspruiten, kruidgewas dat zaad voortbrengt, vruchtgeboomte dat vruchten voortbrengt naar zijn aard, die zijn zaad dragen op de aarde’; en zo gebeurde het. ¹²En de aarde bracht gras voort, kruidgewas dat zaad draagt naar zijn aard, geboomte dat vrucht draagt waarvan het zaad naar zijn aard is, en God zag dat het goed was. ¹³En het werd avond en het werd morgen, de derde dag.

De derde dag laat ons opnieuw een ordenende activiteit van God zien op aarde. De wateren worden op een plaats verzameld zodat het land zichtbaar wordt. Mogelijk is hierbij oorspronkelijk sprake geweest van een oer-continent dat pas in later dagen is gebroken en tot continentale drift leidde. Het droge wordt aarde genoemd en deze brengt gras, struiken en bomen voort.

Vers 11 introduceert een nieuw en belangrijk beginsel in de schepping, namelijk dat de gewassen vrucht voortbrengen. De aarde, de hemel en de wateren, met al haar samenstellende elementen, zijn levenloze materie, maar de gewassen dragen vrucht en planten zich voort, evenals ook de dieren en mensen doen; zie vs. 22,28. Het vrucht dragen gebeurt bovendien volgens een vast beginsel, namelijk dat elk vrucht voortbrengt naar zijn aard: een uitdrukking die in Genesis 1 tien keer wordt genoemd. De verschillende soorten zijn dus gelijktijdig geschapen en niet uit elkaar voortgekomen. Het genetisch materiaal is daarbij zo rijk

dat binnen de soorten door aanpassing en mutatie allerlei variaties kunnen ontstaan, maar deze behoren alle tot dezelfde soort. Het woord ‘vruchten’ /פרִי/ in vs.11 is een enkelvoud dat wordt opgevat als collectivum, en dat ik door een meervoud heb vertaald. Daardoor wordt in vs.11b duidelijk dat het de door de boom voortgebrachte vruchten zijn, die het zaad dragen op de aarde.

De vierde dag

¹⁴En God zei ‘laat er lichten zijn aan het uitspansel van de hemel om scheiding te maken tussen dag en nacht, en zij zullen zijn tot het aanwijzen van seizoenen, dagen en jaren. ¹⁵En zij zullen tot lichten zijn aan het uitspansel van de hemel, om licht te geven op de aarde’, en zo gebeurde het. ¹⁶En God maakte de twee grote lichten, het grote licht tot heerschappij over de dag en het kleine licht tot heerschappij over de nacht, en de sterren. ¹⁷En God plaatste ze in het uitspansel van de hemel om licht te geven op de aarde ¹⁸en om te heersen over de dag en over de nacht en om scheiding te maken tussen licht en duisternis. En God zag dat het goed was. ¹⁹En het werd avond en het werd morgen, de vierde dag.

God roept de lichten in het aanzijn en vermeldt er direct bij wat het doel is van hun schepping, namelijk om onderscheid te maken tussen dag en nacht, en om dagen, jaren en seizoenen aan te wijzen. Het vervolg van deze verzen maakt duidelijk om wat voor lichten het hier gaat, namelijk om hemellichamen. Onder ‘licht’ in vs.2 mogen we dus eveneens een niet nader aangeduid hemellichaam ver-

staan, wellicht een plasmavormige of gasvormige nevel die licht gaf op de aarde. Net zoals God op de tweede en derde dag ordenend en structurerend handelde met de wateren, doet Hij dat nu in de hemel. Zon, maan en sterren wordt hun plaats gewezen, opdat zij meer doen dan alleen licht geven. Door de stand van de afzonderlijke hemellichamen en de cyclus van de aarde wordt tijdsbepaling, jaartelling en het verloop van seizoenen bepaald, en zo treedt de kalender in werking - iets dat in de primordiale hemel nog niet mogelijk was. De sterren worden in hun constellatie geplaatst, ‘nabij’ of ver weg, zodat oriëntatie en navigatie ook mogelijk worden. Zon en maan zijn als zodanig dus niet de veroorzakers van dag en nacht, die waren er immers al. Door de ordening worden zij echter aangesteld als heersers over dag en nacht. Bij het ordenen van de hemellichamen werd de ruimte door God uitgespannen. ‘Mijn handen hebben de hemelen uitgespannen en aan al hun heer heb Ik mijn bevelen gegeven’ (Jes.45:12). Net zomin als het uitspansel ontstaan is door een natuurlijk proces van verdamping, is het universum ontstaan door een natuurlijk proces van expansie. Als een ballon die in een oogwenk wordt opgerekt tot astronomische proporties, worden sterrenstelsels, die miljoenen malen zwaarder zijn dan de zon, over lichtjaren afstand door het heelal verspreid. Dat hun licht als gevolg van gravitatie en tijd-dilatatie op aarde zichtbaar is, vormt dus geen enkel probleem. Van sterren die miljoenen lichtjaren verwijderd zijn van de aarde is

alleen hun *afstand* tot de aarde is bepaald, maar de *tijd* van hun lichtverplaatsing wordt bepaald door de gebeurtenissen tijdens de vierde scheppingsdag. Ter illustratie: recent hebben astronomen sterrenstelsel GN-z11 gevonden op een afstand van 13,4 miljoen lichtjaar, dus ‘aan de rand van’ het heelal (arXiv:1603.00461v1 Astro-ph.GA 1 Mar 2016). Dit sterrenstelsel vertoont echter, geheel tegen de verwachting in, een gevorderd stadium van ontwikkeling. Het observeren van verwijderde sterren is volgens de oerknaltheorie als het terugkijken in een plakboek: hoe verder men terugbladert hoe jonger de personen. Hoe verder men wegstrekt, hoe jonger de sterren die men waarneemt, immers, hun licht is *in theorie* al miljarden jaren onderweg! Nu heeft men aan het begin van het ‘sterrenplakboek’ een beeld waargenomen van een ster op gevorderde leeftijd! “Door deze ontdekking moet onze interpretatie van het vroege heelal op de schop”, stelt Ivo Labbé, een ander lid van het team. “De theoretici kunnen dus weer aan de slag.” (<http://nos.nl/artikel/2090482>).

De vijfde dag

²⁰En God zei ‘laat de wateren wemelen van wemelend gedierte en laat er gevogelte vliegen boven de aarde, langs het uitspannel van de hemel’. ²¹En God schiep de grote zeedieren en alle kruipende dieren die in het water krioelen naar hun soort, en al het vliegend gevogelte naar zijn soort. En God zag dat het goed was. ²²En God zegende ze en zei ‘weest vruchtbaar en wordt talrijk en vult de wateren van de zeeën en laat het gevogelte talrijk worden op de aarde.’ ²³En het werd avond en het werd morgen, de vijfde dag.

Nu de atmosfeer op aarde gereed is en plantaardig voedsel voorhanden is, wordt het dierlijk leven geschapen. Allereerst worden vogels en zeedieren geschapen. Bij de kleinere dieren in de zee kunnen we hier denken aan die soorten die aan het begin van de voedselketen staan, zoals plankton, maar ook aan schaaldieren en krab-achtigen die zich over de bodem voortbewegen. Aan het woord /tannaïm/ ‘grote zeedieren’ is geen mythologische betekenis verbonden, maar het duidt op de grotere dieren, zowel vissen als zoogdieren, die in de zee leven. Gewervelden en ongewervelden worden tegelijkertijd geschapen en ieder naar hun soort. Voor het eerst in de Bijbel spreekt God zijn zegen uit, en wel over de dieren. Het toont mijn inziens Gods blijdschap over de schepping. Alle dieren zijn naar hun eigen karakter en schoonheid een creatie van God. De grote

statige dieren, de kleinere die rennen en springen, felgekleurde met vacht of verentooi of de onopvallende soorten die in grote zwermen of scholen patronen trekken langs de lucht of in het water.

De zesde dag

²⁴En God zei ‘laat de aarde dieren voortbrengen naar hun soort, het vee, het kruipend gedierte en de dieren op de aarde, en zo gebeurde het’. ²⁵En God maakte de dieren van de aarde naar hun soort en het vee naar hun soort en al het kruipend gedierte op de aarde naar hun soort, en God zag dat het goed was. ²⁶En God zei: ‘Laat ons mensen maken naar ons beeld en onze gelijkenis, en zij zullen heersen over de vissen van de zee en het gevogelte van de hemel en het vee en over heel de aarde en over al het kruipend gedierte dat op de aarde kruipt’. ²⁷En God schiep de mens naar zijn beeld, naar het beeld van God schiep Hij hem, mannelijk en vrouwelijk schiep Hij hen. ²⁸En God zegende hen en God zei tegen hen ‘weest vruchtbaar en wordt talrijk en vult de aarde en onderwerpt haar; en heerst over de vissen van de zee en over het gevogelte van de hemel en over al het gedierte dat op de aarde kruipt’. ²⁹En God zei ‘zie, ik geef jullie al het zaad dragend kruidgewas op heel de aarde, en al het geboomte met zaad dragende vruchten, dat zal jullie tot voedsel zijn.’ ³⁰En aan al het gedierte op de aarde en aan al het gevogelte in de hemel en aan alles wat op de aarde rondkruipt en leeft is het groene kruidgewas tot voedsel, en zo was het. ³¹En God zag al wat Hij gemaakt had en zie het was zeer goed, en het werd avond en het werd morgen, de zesde dag.

Op de zesde dag worden eerst de landdieren geschapen in al hun variëteit. Ze worden onderscheiden in drie groepen, nl. de dieren van de aarde, het kruipend gedierte en het vee. Een onderscheid tussen wilde dieren en gedomesticeerde dieren bestond niet, evenmin als een onderscheid tussen carnivoor en herbivoor, immers aan alle dieren wordt plantaardig voedsel toegewezen. Mogelijk werd bij vee gedacht aan kuddedieren, terwijl ‘dieren van de aarde’ solitair of in klein groepsverband leefden. Als de dierenwereld is gemaakt komt God tot de schepping van de mens. In de eerste plaats valt op dat God een voornemen uitspreekt, ‘laat ons mensen maken’, i.p.v. ‘laat de aarde mensen voortbrengen’. Meer dan bij enig ander scheppingswerk is God hier direct bij betrokken. Vers 27 kan worden opgevat als een drieledige regel met ingebedde dichtkunst ‘schiep hem naar zijn beeld/naar zijn beeld schiep Hij hem, mannelijk en vrouwelijk schiep Hij hen’.

De mens wordt geschapen naar het beeld en de gelijkenis van God. Voor /‘ āsāh + b/ ‘maken naar’ zie Ezechiël 18:17 ‘hij heeft gedaan overeenkomstig mijn inzettingen’. De mens is niet het beeld van God, maar wordt gemaakt overeenkomstig het beeld van God. ‘Beeld en gelijkenis’ betekent dus ‘naar ons voorbeeld’ - mensen vertonen kenmerken en eigenschappen naar Gods voorbeeld, zoals inzicht, morele overwegingen en oordeel -, en ‘als onze gelijke’ – niet in positie of uitnemendheid, maar de mens is geschapen om in een verstandhouding met de Schepper te leven.

De woorden ‘laat ons’ wijzen ofwel op een majesteits-pluralis, of mogelijk op de drie-eenheid in Gods wezen. In Genesis 11:7 zegt de Heer ‘laat ons neerdalen’ terwijl Genesis 18:21 luidt ‘Ik zal neerdalen’. Alleen bij de mens wordt gezegd dat God hen mannelijk en vrouwelijk schiep, en hen dus maakte met het oog op onderlinge re-

latie. Bij de dieren staat: en God zei ‘weest vruchtbaar...’, maar bij de mens staat: ‘en God zei tegen hen weest vruchtbaar...’. De mens krijgt de regering opgedragen over heel de aarde en alles wat daarop leeft. ‘Heersen’ en ‘onderwerpen’ spreekt nadrukkelijker van gezag uitoefenen dan het ‘heerschappij voeren van zon en maan over dag en nacht.

Over de tekst en de vertaling merk ik het volgende op. In de uitdrukking ‘Ik geef jullie... tot voedsel’ staat een perfectum dat niet moet worden opgevat als een verleden tijd ‘ik heb jullie gegeven’, maar als een performatief, d.w.z. dat de uitspraak de gewenste handeling direct tot stand brengt, dus ‘Hierbij geef ik aan jullie’. In het Hebreeuws krijgt het telwoord ‘zesde’ als enige een lidwoord, in tegenstelling tot de dagen een tot en met vijf. Het lidwoord is voorgevoegd aan het telwoord, niet aan het woord dag. Het woord ‘dag’ is in alle gevallen onbepaald, deze zesde dag is dus geen ‘ander soort dag’ dan de andere dagen. De constructie waarbij zowel de dag als het getal onbepaald is, is in het Bijbels Hebreeuws niet ongebruikelijk (zie o.a. Ezra 10:17, Est.9:21). Dat het lidwoord bij het getal wordt toegevoegd is een stijlfiguur waardoor de zesde dag meer nadruk krijgt, vgl. ‘op de eerste dag.... op de tweede dag... en op de zesde dag...’. Gods werk is bekroond met de schepping van de mens en we lezen nu dat ‘zeer goed’ was.

De zevende dag

2^e En zo werden de hemelen en de aarde en al hun menigte voltooid.

3^e En God voleindigde op de zevende dag zijn werk dat Hij gedaan had, en Hij rustte op de zevende dag van al zijn werk dat Hij gedaan had.

4^e En God zegende de zevende dag en Hij heiligde die, want toen rustte Hij van al zijn werk te maken, dat God geschapen had.

De eerste verzen van hoofdstuk 2 vormen het slot van de beschrijving in het eerste hoofdstuk. Vers 1 resumeert de scheppingsdaden van God. ‘In zes dagen heeft de Heer de hemel en de aarde gemaakt, de zee en al wat daarin is’ (Ex.21:11, 31:17). Hun ‘heer’ is enkelvoud van ‘heerscharen’ dat geordende slagscharen of legerscharen betekent. ‘Menigte’ is m.i. duidelijker is dan ‘heer’. Onder ‘heer des hemels’ wordt in het O.T. verstaan ofwel ‘hemellichamen’ (Deut.4:19) ofwel ‘engelenmachten’ (Jes.24:21). De schepping van de engelen wordt in de Bijbel niet beschreven. Wel kunnen we opmaken uit Job 38:7 en Ezechiël 28:12 dat de engelen er bij de schepping al waren.

Arbeid is pas af wanneer men ervan kan rusten, en dit is de betekenis van de uitdrukking ‘God voleindigde op de zevende dag zijn werk dat Hij gedaan had’ (vs.2). Dit vers bevat de meest bekende tekstvariant in Genesis 1 en 2. Zowel de LXX als de Samaritaanse tekst lezen hier ‘zesde dag’. Vrijwel alle Bijbelvertalingen volgen echter de Masoretische tekst die hier de *lectio difficilior* geeft. Het Hebreeuwse werkwoord /šābat/ heeft de betekenis van ‘stoppen’, ‘ophouden met’, ‘in ruste zijn’. Het zou dus kunnen worden vertaald met ‘Hij stopte met het werk...’, en betekent dus niet ‘uitrusten’ van vermoeidheid. Hoewel de sabbat een teken is van het Mozaïsche verbond, is ze dus een universele instelling. De dag is niet alleen geheiligd maar ook gezegend; het houden van een rustdag moet daarom eerder gezien worden als een lust dan als een last. Logischerwijs wordt de zevende dag niet afgesloten met ‘en het werd avond en het werd morgen’. Dat zou immers de achtste dag inluiden terwijl de zevende dag de week afsluit.

De Masoretische tekst voegt aan het einde van 2:3 een teken in dat het einde van een paragraaf aanduidt en het begin van een nieuwe. Gen.2:4-25 vormt dus een nieuw tekstdeel, en is niet zomaar een ‘herhaling’ van hoofdstuk 1. Het verloop van de gebeurtenissen is in hoofdstuk 1 gegeven. In hoofdstuk 2 worden bijzonderheden nader beschreven die het betoog van hoofdstuk 1 zouden hebben onderbroken. Zoals zal blijken, zijn de beide hoofdstukken volkomen met elkaar in harmonie.

De geschiedenis van de hemel en de aarde

⁴Dit is de geschiedenis van de hemel en de aarde toen zij geschapen werden, toen de Heer, God aarde en hemel maakte. ⁵En alle struikgewas van het veld was nog niet op aarde en al het kruidgewas van het veld was nog niet ontsproten, want de Heer, God had het nog niet laten regenen op de aarde en de mens was er nog niet om de aarde te bewerken. ⁶En een nevel steeg op uit de aarde en bevochtigde de hele aarde. ⁷Toen formeerde de Heer, God de mens uit stof van de aarde en Hij blies de levensadem in zijn neus, en de mens werd tot een levende ziel.

Hoofdstuk 2 verschilt in een aantal opzichten van hoofdstuk 1. Zo ontbreekt de duidelijke opvolging van dagen, de scheiding van de wateren, de schepping van het uitspanseel en van de hemellichamen. De schepping van de dieren wordt pas in vs.19 vermeld (zie aldaar). Daarentegen geeft

hoofdstuk 2 details over Eden, over de schepping van man en vrouw en over de naamgeving van de dieren. Wanneer men nu verschillen ziet is het wel oppervlakkig om te concluderen dat ‘het blijkbaar niet klopt’. Ook in de vier evangeliën worden gebeurtenissen uit verschillende perspectieven en soms in andere volgorde te berde gebracht – maar daarmee zijn nog ze niet met elkaar in tegenspraak. In Genesis 2 wordt ten eerste de relatie tussen God en de mens nader beschreven. Dit uit zich in de Godsnaam - Yahweh wordt geïntroduceerd als zijn Eigennaam, en in de beschrijving van het scheppingsproces - God formeert de mens en Hij blaast de levensadem in zijn neus, en in de aanwijzing van de boom van het leven en de boom van kennis. De relatie ten opzichte van God kenmerkt zich daarmee door gehoorzaamheid.

Verder wordt de plaats van de mens in de schepping nader beschreven. Adam wordt in de hof geplaatst om die te bewerken en te bewaren en hij krijgt de opdracht om de dieren hun namen te geven. Zijn plaats in de schepping kenmerkt zich dus door verantwoordelijkheid en heerschappij. Tenslotte wordt de relatie tussen Adam en Eva beschreven. Duidelijk wordt dat Adam eerst is gecreëerd en daarna Eva, waarmee het hoofdschap van de man (zie 1Kor.11) in de schepping is besloten. Verder wordt de innige en exclusieve band tussen man en vrouw beschreven in het feit dat de vrouw niet wordt geformeerd uit het stof van de aarde maar uit de rib van de man, en dat de man op zijn beurt zijn vader en moeder zal verlaten en zijn vrouw aanhangen. De familieband tussen ouder en kind, de sterkst denkbare bloedband, wordt ondergeschikt gemaakt aan de onlosmakelijke eenheid tussen man en vrouw. De actie c.q. het initiatief ligt bij de man: hij verlaat zijn ouders om zijn vrouw aan te hangen, en de positie van de vrouw is daarmee gewaarborgd. Zij kan rekenen op zijn onvoorwaardelijke steun, bescherming en genegenheid. De nogal zakelijk aandoende beschrijving van Genesis 1 en de nadere beschrijving van Genesis 2 vullen elkaar dus aan.

Vers 4 geldt als een opschrift dat zich in het boek Genesis nog tien keer herhaalt (zie inleiding). Dit vers introduceert voor het eerst de naam Yahweh in de tekst. De distributie van de Godsnamen Yahweh en Elohim – zeer kenmerkend aanwezig in Genesis 1 en 2 - heeft sinds de 18^e eeuw aanleiding gegeven tot discussie over het auteurschap

van de Pentateuch (voor een inleiding op dit uitgebreide onderwerp, bekend als de *bronnentheorie*, *Pentateuchkritiek* of *documentary hypothesis*, zie o.a. Skinner:1910, 34-67, Speiser:1964, 22-43, Wellhausen:1894). De theorie gaat er vanuit dat de tekst een mozaïek is van de arbeid van verschillende auteurs die in de loop van de eeuwen teksten hebben bijeengevoegd. De argumenten voor de bronnentheorie zijn m.i. allerm minst overtuigend en leveren geen geloofwaardige verklaring voor de verschillen tussen Genesis 1 en 2. Tal van taalkundige elementen wijzen op een hoge ouderdom van de Tora (zie o.a. Keil:1989, 23) en taalkundig is er toch duidelijk sprake van een eenheid. Dat Bijbelschrijvers voor ons onbekende bronnen hebben gekend en mogelijk ook gebruikt is op zich niet nieuw, zie o.a. 'boek van de oorlogen des Heren' (Num.21:14), 'boek des Op-rechten' (Jozua 10:13; 2 Sam. 1:18), 'het boek der geschiedenissen van Salomo' (1 Kon. 11:41) en Luk.1:1-4. Op taalkundige gronden is het eveneens aannemelijk dat er redactionele arbeid is uitgevoerd aan de tekst van het O.T.; men denke bijvoorbeeld aan variaties in spelling en kleine toevoegingen als Gen.14:14; 36:1; Ex.16:35; Num.21:14,15; Deut.2:12. Deze constatering doen echter beslist geen afbreuk aan de eenheid en het gezag van de Bijbel. Mozes' auteurschap van de Tora is niet pas in de Joodse of kerkelijke traditie bedacht, maar door zowel het Oude als het Nieuwe Testament bevestigd; zie o.a. Ex.31:18, 24:3vv., 20:2-17; Num.33:2; Deut.31.9 Joh.1.17, 5.46, 7.19. Voor overige verwijzingen naar 'het boek van Mozes' zie 2Kron.25:4, 35:12; Ezra 6:18; Neh.13:1; Mat.19:7; 22:24, het 'wetboek van de Heer', 2Kron.17:9, 34:14, Neh.9:3; het 'wetboek van Mozes' Joz.8:31, 2Kon.14.6; Neh.8:1.

De relatie tussen Genesis 1 en 2 en de scheppingsmythen van omliggende volken vraagt eveneens om aandacht. Niet alleen van de Babyloniërs en de Egyptenaren, maar ook van de Perzen, Indiërs, Etrusken en zelfs tot in Polynesië toe zijn scheppingsmythen bekend die bepaalde gelijkenissen vertonen met de Bijbel (de geïnteresseerde lezer zie o.a. Dillmann:1897,33-44, Skinner:1910, 41-50). Men denke daarbij aan een oervloed, de schepping van materie en van lichten aan de hemel. De Egyptische god Khnum wordt zelfs afgebeeld als pottenbakker die de mens formeert uit leem. Deze mythen beschrijven verder de theogonie, het ontstaan van de goden en hun hiërarchie en hun onderlinge vijandigheden. Schepping gaat daar gepaard met de

beteugeling van kosmische krachten. Nu beweren sommigen dat de Bijbelschrijvers zich baseren op de mythologie waarmee zij tijdens hun verblijf in de Babylonische ballingschap in aanraking zijn gekomen. Ook deze hypothese wijs ik af. Alleen al de idee dat verhalen worden 'ontmythologiseerd' zodat er een eenvoudiger en sober stuk proza ontstaat, staat haaks op de praktijk. Als een schrijver al de superioriteit van Yahweh zou willen beschrijven, zouden er elementen aan de mythische verhalen zijn toegevoegd in plaats van weggelaten. Bovendien zou de naam van Yahweh dan al in hoofdstuk 1 zijn geïntroduceerd en niet pas in hoofdstuk 2. De grote verbreiding van scheppingsverhalen geeft aan dat hierover blijkbaar, net als in het geval van de zondvloed, een 'collectief geheugen' is geweest in de oudheid. Wat de Bijbel beschrijft, gaat echter verder dan kennis uit overlevering en is gebaseerd op Goddelijke openbaring.

Ik keer terug naar de bespreking van Genesis 2:4-8. Na het opschrift van vs.4 wordt de toestand van de aarde geschetst voordat de flora en fauna er waren: *En alle struikgewas van het veld was nog niet op aarde en al het kruidgewas van het veld was nog niet ontsproten, want de Heer, God had het nog niet laten regenen op de aarde en de mens was er nog niet om de aarde te bewerken. En een nevel steeg op uit de aarde en bevochtigde de hele aarde.* Dit is een beschrijving die herinnert aan de woorden 'kaal en leeg'. Vervolgens - alle tussenliggende stappen zijn ons immers uit hoofdstuk 1 al bekend - gaat de auteur met grote stappen naar de schepping van de mens, om daarover meer in bijzonderheden te treden. *Toen formeerde de Heer, God de mens uit stof van de aarde en Hij blies de levensadem in zijn neus, en de mens werd tot een levende ziel.'*

De /'ēd/ 'nevel' of damp wordt alleen hier genoemd en in Job 36:17, waar staat 'want Hij trekt de waterdruppels omhoog, welke de nevel verdichten tot regen'. Het perfectum in vs.6 heeft een duratieve betekenis, 'steeg voortdurend op'. Het teken van de regenboog (9:13) lijkt te suggereren dat de opmerking 'God had het nog niet had laten regenen' (2:5) op de hele periode voor de zondvloed betrekking heeft. 'Formeren' heeft de betekenis van vormen, zoals boetsen uit klei; zie o.a. Jes.29:16. Dat het woord 'stof' in het Hebreeuws geen voorzetsel heeft, is geen probleem. Een werkwoord van de categorie 'iets vervaardigen' kan in het Hebreeuws zowel het directe als het indirecte object regeren en men kan dus gewoon vertalen met 'for-

meerde... uit stof', vgl. bijv. Ex.38:3, 'al haar vaten maakte hij van koper'. 'De mens' heeft ook in het Hebreeuws een lidwoord, maar dat is geen reden om het generaliserend te interpreteren als 'de mensheid'. Het wordt in dit hoofdstuk namelijk consequent zo geschreven, zie o.a. vs. 8,18,20, 23, in welke gevallen het op niemand anders dan alleen op Adam kan slaan. De verwantschap tussen de Hebreeuwse woorden voor 'de mens' / 'adām/ en 'de aarde' / 'adāmā/ herinnert ons blijvend aan de herkomst van de mens.

Eden

⁸En de Heer, God had een tuin geplant in Eden, in het oosten; en daarin plaatste Hij de mens, die Hij geformeerd had. ⁹En de Heer, God deed uit de aarde al het geboomte uitspruiten dat aangenaam is om te zien en goed om van te eten; en de boom van het leven stond midden in de tuin, zowel als de boom van kennis van goed en kwaad. ¹⁰In Eden nu ontsprong een rivier die de tuin water gaf, en vandaar splitste hij zich in vier stromen. ¹¹De naam van de ene was Pishon, deze stroomt door heel het land Chavila^a heen, waar het goud is. ¹²Het goud uit dit land is^b goed, daar is balsemhars en de chrysopraas steen. ¹³De naam van de tweede rivier is Gichon, deze stroomt door het hele land Kush. ¹⁴De naam van de derde rivier is Chiddekel, deze loopt ten oosten van Assyrië en de vierde is de Eufraat.

Om bepaalde zaken nader te introduceren grijpt hoofdstuk 2 op een aantal plaatsen terug op gebeurtenissen uit hoofdstuk 1. Genesis 2 heeft niet tot doel om opnieuw de volgorde van de dingen te beschrijven, maar het licht bijzonderheden uit die de beschrijving in hoofdstuk 1 zouden hebben onderbroken. In zulke gevallen kan het Hebreeuwse perfectum 'hij zei' vertaald worden door een plusquamperfectum 'hij had gezegd', om te verwijzen naar een handeling die in het verleden heeft plaatsgevonden (Waltke, O'Connor:1990, 552-553), zie. bijv. Num.1:47 'De Heer had tot Mozes gesproken', Ex.4:18 'want de Here had tot Mozes in Midian gezegd'. Ik vertaal dus 'de Heer, God had een tuin geplant', omdat deze tuin het kader geeft van de volgende verzen en Adam daar zijn gebod van de Heer ontvangt. Hoewel het niet onmogelijk is dat de Heer op de zesde dag de tuin aanlegde - en Adam intussen 'even buiten moest wachten' - lijkt mij de juiste vertaling dat de tuin reeds bereid was. In de tuin (gaarde, hof) stonden allerlei bomen met prachtig gebladerte en heerlijke vruchten en tevens de twee bomen die van grote betekenis zijn in de heilsgeschiedenis. Duidelijk kenbaar blijktbaar voor Adam stond daar de boom van het leven. Deze stond centraal, niet

In de Hathortempel staat de god Khnum afgebeeld als pottenbakker die de

de boom van de kennis van goed en kwaad, die stond er in de nabijheid.

Vers 10 luidt opnieuw een omstandigheidszin in (zie vs.2) en beschrijft de tuin van Eden. De betekenis van het woord Eden is 'lust, aantrekkelijk', zie verder Ezechiël 12.13, 28:11, 31:8, 36:35, Gen.13:10 'tuin van de Heer', Jes.51:3, Joël 2:3. De rivier splitst zich op in vier 'hoofden', hier vertaald met stromen. Van Pishon en Chavila is ons niets naders bekend. Een van de kleinzonen van Peleg draagt de naam Chavila, terwijl zijn broer de naam Ofir draagt, eveneens een bekende vindplaats van goud. Vers 11 'stroomt om' roept de gedacht op dat het land geheel door de rivier wordt omsloten. In navolging van Speiser (Speiser:1964, 17) vertaal ik met 'stroomt door', hetgeen dan niet moet worden voorgesteld als een recht kanaal, maar een rivier die meanderend door het land kronkelt; vgl. 2Kon.3:9 'zij waren zeven dagen rondgetrokken' betekent niet zeven dagen lang in cirkels rondgelopen, maar al zwerfend door het land heen getrokken. De auteur en zijn directe lezers hadden blijkbaar door overlevering nog relevante kennis over de situatie in het Chavila. Het goud in dat land was zuiver; verder groeide er de balsamodendron, die tegenwoordig in India en Arabië groeit, en die krachtige balsem produceert. Als laatste wordt genoemd de chrysopraas – andere vertalingen geven onyx, beide edelstenen van

bron: Roland Unger : [wikifile:DendaraMamisiKhamu](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:DendaraMamisiKhamu), 24-08-2000

mens uit leem formeert. De godin Heqet geeft aan de mens de levensadem

het chalcedon mineraal. De Targum Jonathan en Josephus identificeren Chavila met India. Aan de bovenstroom van de Indus in de Kashmir bevindt zich een plaats met de naam Havelian, maar de identificatie met deze plaats berust op speculatie. De ligging van de rivier Gichon is ons evenmin bekend; Kush wordt in de Bijbel veelal vereenzelvigd met Ethiopië, maar mogelijk verwijst het naar Kuššû, het land der 'Kassieten' (d.i. Chaldeeën), wat de locatie verplaatst naar de oostelijke grens van Mesopotamië, grenzend aan het Iraanse hoogland.

Chiddekel (Akkadisch 'Idiqlat') is bekend onder de Perzische naam 'Tigra' oftewel de Tigris. Beide laatste rivieren kunnen - althans in hun huidige vorm - worden aangewezen in Mesopotamië. Ingrijpende geografische veranderingen als gevolg van de zondvloed en de aardbreuk (Peleg) maken het echter niet meer mogelijk de oorspronkelijke ligging van de vier stromen en hun gebieden te duiden.

De boom van kennis

¹⁵En de Heer, God nam de mens en liet hem wonen in de tuin van Eden, om haar te bewerken en om haar te bewaren. ¹⁶En de Heer, God gebodde de mens: van al het geboomte in de tuin mag je eten wat je wilt, ¹⁷maar van de boom van kennis van goed en kwaad, daarvan zul je niet eten, want op het moment dat je daarvan eet, zul je onherroepelijk sterven. 'Liet hem wonen' (stam /nūach/) is een ander woord dan

'plaatste' (vs.8) en betekent 'rusten', 'neerliggen', 'stil zijn'. Adam moest de tuin bewerken. Hierbij moeten we nog niet aan zware landarbeid denken; die werd immers pas verricht als vloek na de zondeval. Dorens en distels waren er nog niet, maar ook in een dergelijke tuin worden zaken geordend en geoogst. Bewaren heeft evenmin de betekenis van 'dieven buitenhouden', maar heeft eveneens de betekenis van 'aandacht geven aan', 'zorg dragen voor'. Voor het eerst vaardigt de Heer een gebod uit. Adam leefde in onschuld en kende de verleiding van de zonde nog niet. Hij heerste over de zichtbare schepping en had alles tot zijn beschikking. De boom van kennis herinnerde hem eraan dat hij zelf echter aan God onderworpen was. God vroeg en vraagt van de mens gehoorzaamheid, ook wanneer de reden daartoe niet gegeven wordt.

In de verzen 16 en 17 gebruikt het Hebreeuws twee keer een versterkende uitdrukking, letterlijk 'etende zul je eten', en 'stervende zul je sterven'. Het eerste verzekert de mens ervan dat hij nadrukkelijk álles mag eten en het tweede verzekert hem ervan dat hij zéker zal sterven.

Het eerste mensenpaar

¹⁸En de Heer, God zei 'het is niet goed voor de mens om alleen te zijn, ik zal hem een hulp maken, die bij hem past'. ¹⁹En de Heer, God had uit de aarde alle dieren van het veld en al het gevogelte van de hemel geformeerd en Hij bracht ze bij de mens om te zien hoe hij ze noemen zou; en hoe de mens elk dier ook noemde, zo zou zijn naam zijn. ²⁰En de mens gaf de namen aan al het vee en het gevogelte van de hemel en aan alle dieren van het veld, maar voor de mens vond hij geen hulp die bij hem paste. ²¹En de Heer, God bracht een diepe slaap over Adam, zodat hij sliep. ²²En de Heer, God bouwde een vrouw uit de rib die Hij van de mens genomen had, en Hij bracht haar tot de mens. ²³En Hij nam een van zijn ribben en in plaats daarvan sloot Hij het met vlees toe. En de mens zei 'Déze is nu been van mijn gebeente en vlees van mijn vlees, zij zal vrouw heten want zij is uit de man genomen'. ²⁴Daarom zal de man zijn vader en zijn moeder verlaten, en hij zal zijn vrouw aanhangen en zij zullen tot één vlees zijn. ²⁵En de man en zijn vrouw waren beide naakt, en zij schaamden zich niet ten opzichte van elkaar.

Voor het eerst zegt God dat iets niet goed is. Zijn werk met de mens is nog niet voltooid, hij heeft iemand nodig zodat hij niet meer alleen is, maar iemand heeft die in wezen

en capaciteiten aan hem gelijk is, anders dan de dieren. Voor de vertaling 'had geformeerd' verwijs ik naar het commentaar bij vs.8. De Statenvertaling luidt trouwens eveneens 'als de HEERE God uit de aarde ... gemaakt had' en Darby vertaalt met: 'And out of the ground Jehovah Elohim had formed every animal of the field ...', dus we bevinden ons in goed gezelschap. Uit hoofdstuk 1 weten we immers dat de dieren eerst werden geschapen en pas daarna de mens. God had al eerder geconstateerd dat de mens een hulp nodig had, en nu ondervindt Adam het zelf ook. Dit vers is daarmee een mooie illustratie dat God al weet wat wij nodig hebben voordat wij het Hem vragen. Toch wil Hij ons laten gevoelen wat de noden zijn, zodat wij onze beden bij Hem bekend maken. God brengt Adam in een diepe slaap en neemt een rib uit zijn lichaam. Uit vs.19 leren we dat de dieren, evenals Adam, uit het stof der aarde waren geformeerd, en daarmee is Eva de enige die niet rechtstreeks uit de bodem is geformeerd maar uit Adam. Adam geeft een uitroep van herkenning wanneer de vrouw bij hem wordt gebracht. In tegenstelling tot de dieren die God bij hem had gebracht – wordt zijn vrouw bij hem gebracht: 'nu dan, eindelijk'. De Hebreeuwse woordspeling tussen /'iś/ 'man' en /'iśšā/ 'vrouw' is in de Nederlandse taal niet zichtbaar. De Statenvertaling ondervangt het in dit vers door vrouw door 'mannin' weer te geven, de 'vrouwelijke versie' van de mens. Adam heeft er blijkbaar kennis van gehad dat de vrouw niet uit het stof van de aarde was geformeerd, want hij voegt er aan toe 'zij is uit de man genomen'. De band die tussen man en vrouw tot stand komt is sterker dan de bloedband tussen ouders en kind. Hij zal haar aanhangen: zich aan haar hechten, zich met haar verenigen, haar aankleven. Daarbij is niet alleen sprake van seksuele omgang, maar van een totale verstandhouding. Het wezen van het huwelijk, dat elders in de Bijbel nader wordt uitgewerkt in een verbondssluiting en een publieke huwelijksvoltrekking, ligt in de schepping besloten.

Sommigen veronderstellen dat de mens aanvankelijk als androgyn wezen is geschapen – en dat in hoofdstuk 2 het vrouwelijke van het mannelijke wordt gescheiden. Deze veronderstelling berust op een misvatting van de verhouding tussen hoofdstuk 1 en 2 en is ook niet te rijmen met de uitspraak die direct volgt 'en zij zullen tot een vlees zijn'. Het eerste mensenpaar was onwetend en onschuldig. Zij hadden geen bewustzijn van kwaad en gevoelens van

schaamte kenden zij niet. Zo was hun toestand toen zij in harmonie leefden met God en met elkaar.

Slot, 'uit één bloed heeft Hij het hele mensengeslacht gemaakt'

Uit de bespreking van de tekst blijkt dat de traditionele lezing van Genesis 1 en 2 goed verklaarbaar is. De 'day-age' theorie, de 'gap-theorie' en de kadertheorie zijn m.i. om taalkundige redenen niet juist. Men probeert het nog wel eens door te zeggen dat 'ook Calvijn' gezegd heeft dat God zich in zijn taal 'accommodeert' aan het begrip van de mensen – een duidelijk bewijs dat men niet zelf de moeite heeft genomen om te zien wat Calvijn nu werkelijk zegt. *'For it is too violent a cavil to contend, that Moses distributes the work which God perfected at once into six days, for the mere purpose of conveying instruction. Let us rather conclude that God himself took the space of six days for the purpose of accommodating his works to the capacity of men... God distributed the creation of the world in successive proportions, that he might fix our attention, and compel us... to pause and reflect'* (Calvijn: 1993-reprint, 78). Mozes is niet degene die in een kader van zes dagen heeft verteld wat God in één moment heeft voltooid, Góð heeft zijn werk over zijn dagen verspreid opdat de mens het zou vatten en overdenken!

De kadertheorie, die met name door theïstisch-evolutionisten wordt omarmd, doet geen recht aan Genesis 1 en 2 noch aan de verwijzingen uit het Nieuwe Testament. 1Tim.2:13 zegt dat Adam eerst is geformeerd - niet 'gebooren' - en daarna Eva. Dat Paulus deze tekst letterlijk neemt, blijkt ook uit het vervolg 'en Adam werd niet verleid maar de vrouw werd verleid'. Het argument van het hoofdschap van de man zou ongeldig zijn als man en vrouw parallel in een evolutionair proces zouden zijn ontstaan, zie ook 1Kor.11:8-9, 2Kor.11:3. Luk.4:23-38 voert de geslachtslijn terug tot 'Adam, van God'. Luk.11:50-51, 'van het bloed van Abel af' veronderstelt dat Abel een historisch figuur is; zie ook 1Joh.3:12. De Heer Jezus Zelf citeert Gen.2:24, zie Mt.19:4. Het onderwijs over de zondeval zou niet kloppen als Adam slechts een van de levende mensen op aarde was. Rom.5:18 *'Het strekt door één overtreding tot alle mensen tot veroordeling'* zou onterecht zijn als tijdgenoten van Adam, die niet in zijn bloedlijn stonden, geen deel hadden aan zijn overtreding; zie ook 1Kor.15:21. Hand.17:26 zegt 'uit

één bloed heeft Hij het hele mensengeslacht gemaakt om op het hele aardoppervlak te wonen'. De Schrift spreekt zich hier duidelijk over uit. Wie deze uitspraken van de Schrift negeert, acht hij de wetenschap dan niet hoger dan de Schrift?

Het feit dat bij Genesis 1 vragen worden gesteld die bij een willekeurig andere tekst als 1Sam.16 niet worden gesteld - vragen als 'hoe moeten we dit lezen?', 'is dit een metafoor?' - heeft niets met het taalkundige aspect van deze teksten te maken, maar alleen met de inhoud. Als de feiten in Genesis 1 zouden overeenkomen met onze alledaagse beleving, zou niemand op het idee gekomen zijn dat het hoofdstuk 'om literaire redenen' anders gelezen moet worden. Men kan blijkbaar om natuurwetenschappelijke argumenten niet uit de voeten met een letterlijke interpretatie van Genesis 1 en zoekt daarom zijn toevlucht tot een vrije interpretatie, ook wanneer men daarmee op gespannen voet komt te staan met duidelijke uitspraken en met wezenlijk onderwijs uit het Nieuwe Testament. Hoe we die teksten dan moeten verklaren is 'van later zorg, we kunnen immers niet om de wetenschap heen'. Een dergelijke redenering doet naar mijn gevoel geen eer aan Gods woord. Wetenschappelijke inzichten hebben een houdbaarheidsdatum en mogen niet het uitgangspunt zijn in zaken waarover de Schrift duidelijke taal spreekt. Het argument van dit artikel is niet aantonen dat evolutie of oerknal onmogelijk zijn en dáárom in strijd met de Schrift. Ook als evolutie of oerknal wél een plausibele theoretische verklaring zouden kunnen geven voor het ontstaan van het heelal of de soorten, leveren ze daarmee nog geen enkel historisch bewijs. Het argument van dit artikel is dat de uitspraken van het theïstisch evolutionisme in strijd zijn met de uitspraken van de Schrift en dáárom onaanvaardbaar zijn. Genesis 1 en 2 geven een betrouwbare historische beschrijving en verklaring op de genoemde ontstaansvragen. Evolutiebiologie en oerknaltheorie zijn niet meer dan een werkhypothese, die geen enkel bewijs levert of kan leveren over het ontstaan van het leven of van de soorten. De vraag naar het ontstaan van de mens is in de eerste plaats een vraag naar de manier waarop wij de Schrift benaderen. Wat zijn de uitgangspunten en methoden die we hanteren bij de uitleg van teksten die onder vuur komen te liggen? Wie hier kiest voor een stevig fundament, zal niet bedrogen uitkomen.

Literatuur

Commentaren

Aalders, G. Ch., *het Boek Genesis*, in *Korte Verklaring der Heilige Schrift*, 1985, Kok, Kampen; **Alter**, R., *Genesis*, 1996, W.W. Norton & Company, New York; **Arnold**, Bill T., *Genesis*, in *The New Cambridge Bible Commentary*, 2009, Cambridge University Press, Cambridge; **Calvin**, J., *Commentaries on the first book of Moses called Genesis*, 1993 (reprint), Baker Book House, Grand Rapids; **Cassuto**, U., *A Commentary on the Book of Genesis*, 1961, The Magnes Press, Hebrew University, Jerusalem; **Darby**, J.N., *Genesis*, in *Collected Writings* N1 pp. 10-103, 1971 (reprint), H.L. Heijkoop, Winschoten; **Dillmann**, A., *Genesis Critically and Exegetically expounded*, 1897, T&T Clarke, Edinburgh (www.archive.org); **Douma**, J., *Genesis*, 2004, Kok, Kamoen; **Driver**, S.R., *The Book of Genesis*, 1904, Methuen, London; **Gunkel**, H., *Genesis Übersetzt und Erklärt*, 1977, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen; **Hamilton**, Victor P., *The Book of Genesis 1-17*, in *New International Commentary on the Old Testament*; 1990, Eerdmans, Grand Rapids; **Ibn Ezra** Abraham, *Abraham Ibn Ezra's Kommentar zu Genesis Kapitel 1*, 1973, Wiesbaden; **Jagersma**, H., *Verklaring van de Hebreeuwse Bijbel, Genesis 1:1-25:11*, 1995, Callenbach, Nijkerk; **Keil**, F.F. and Delitzsch F., *Commentary on the Old Testament*, 1989 (reprint), Hendrickson, Peabody; **Kelly** W., *The early chapters of Genesis*, in *The Bible Treasury* 19 (1891) 193-195 etc., Heijkoop, Winschoten; **Longman**, T., *Genesis Lezen*, 2007, De Vuurbaak, Barneveld; **Ouweneel**, W.J., *Kanttekeningen bij Genesis één*, 1974, *Uit het Woord der Waarheid*, Winschoten; **Rad**, G. von, *Genesis, A Commentary*, 1961, Westminster, Philadelphia; **Radak** (Rabbi David Kimchi), *Radak on Genesis*, www.sefaria.org/Radak_on_Genesis (online edition); **Reyburn**, William D., *A Handbook on Genesis*, 1997, United Bible Societies, New York; **Ridderbos**, Nic H., *Beschouwingen over Genesis 1*, 1963, Kok, Kampen; **Sailhammer**, J., *Genesis*, in the *Expositors Bible Commentary*

(Ed. F.E. Gaebelein), 1990, Zondervan, Grand Rapids; **Selms** A van, Woude S. van der en Leeuwen C. van, *Genesis deel i*, 1967, 'Prediking van het Oude Testament, Callenbach, Nijkerk; **Skinner** J.D.D., *A critical and exegetical commentary on Genesis*, 1910, Charles Scribner's Sons, New York; **Speiser**, E.A., *Genesis in the Anchor Bible Commentary*, 1964, Yale University Press, New Haven; **Waltke**, Bruce K., *Genesis, a commentary*, 2001, Zondervan, Grand Rapids; **Wenham**, Gordon J., *Genesis 1-15*, in *Word Biblical Commentary*, 1987, Thomas Nelson, Nashville; **Westermann**, C., *Genesis*, in *Biblischer Kommentar Altes Testament*, 1974, Neukirchener Verlag, Neukirchen;

Overige Literatuur

Alter, R., *The Art of Biblical Narrative*, 1981, Basic Books, New York; **Baasten** M.F.J. en van Peursen W.Th., *Grammatica van het Bijbels Hebreeuws*, 2012, Brill, Leiden; **Baasten** Martin F.J., *Scheppen of Scheiden? Over de interpretatie van Genesis 1*, in *Met Andere Woorden* 28.4 (2009), Nederlands Bijbelgenootschap; **Baasten**, Martin F.J., *First things first*, in *Studies in Hebrew Literature and Jewish Culture*, Ed. Baasten M.F.J. en Munk R., 2007, Springer, Dordrecht; **Becking** B. and Korpel Marjo C.A., *To create or to construct: an alternative for a recent proposal as to the interpretation of in Gen1:1-2:4a*; **Berry**, Daniel M., *Understanding the beginning of Genesis*, in *Jewish Bible Quarterly* 31.1 (2003) 1-5, Jewish Bible Association; **Beugen** P. van, *Een vaardig schrijver*, in *Focus op de Bijbel*, 2 (2009), 28-31; **Beugen** P. van, *En het geschiedde*, in *Focus op de Bijbel*, 5 (2010), 26-31; **Biblia Hebraica Stuttgartensia**, Elliger K. en Rudolph W. (Ed), 5e oplage (1997), Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart; **Botterweck** G.J. and Ringgren H., *Theological Dictionary of the Old Testament*, 1974, Eerdmans, Grand Rapids; **Brown**, F., *Driver*, S., *Briggs*, C., *The Brown-Driver-Briggs Hebrew and English Lexicon*, 2003 (reprint), Hendrickson, Peabody; **Cassuto** U., *The Documentary Hypothesis*, 2006 (reprint),

Shalem Press, Jerusalem; **Cole**, H. Ross, Genesis 1:14 – Translation Notes, in *Andrews University Seminary Studies* 45.1 (2007) 63-67, Andrews University Press; **Collins**, C. John, Genesis 1-4, A linguistic, literary and Theological Commentary, 2006, P&R Publishing, Philipsburg; **Collins**, C. John, The refrain of Genesis 1, in *The Bible Translator* 60 (2009) 121-131, United Bible Societies; **Darby**, J.N., Evolution, in *Collected Writings* N1 pp.4-8, 1971 (reprint), H.L.Heijkoop, Winschoten; **Fokkelman**, J.P., Narrative Art in Genesis, 1991, Wipf and Stock Publishers, Eugene; **Fouts**, David M., Selected lexical and grammatical studies in Genesis 1, in *Andrews University Seminary Studies* 42 (2004) 79-90, Andrews University Press; **Hart**, I., Genesis 1:1-2:3 as a prologue to the book of Genesis, in *Tyndale Bulletin* 46.2 (1995) 315-336, Tyndale House; **Hendel**, Ronald S., The text of Genesis 1-11, 1998, Oxford University press, New York; **Hess**, Richard S., Genesis 1-2 in its literary context, in *Tyndale Bulletin* 41.1 (1990) 143-153, Tyndale House; **Hoffmeier**, James K., Some thoughts on Genesis 1&2 and Egyptian Cosmology, *Journal of Ancient Near Eastern Studies*, 15 (1983) 39-49; **Holmstedt**, Robert D., The Restrictive Syntax of Genesis 1:1, in *Vetus Testamentum*, 58.1 (2008) 56-67, Brill; **Jordan**, James B., Creation in six days, 1999, Canon Press, Moscow; **Joön**, P.S.J. en Muraola T., A Grammar of Biblical Hebrew, 2000, Editrice Pontificio Istituto Biblico, Rome; **Kautzsch**, E. en Cowley, A.E., Gesenius' Hebrew Grammar, 1910, Clarendon Press, Oxford; **Lennox**, J.C., Seven Days that divide the world, 2011, Zondervan, Grand Rapids; **Louth**, A., Genesis 1-11 in *Ancient Christian Commentary on Scripture*, 2001, InterVarsity Press, Downers Grove; **May**, H.G., The creation of light in Genesis 1:3-5, in *Journal of Biblical Literature* 58 (1939) 203-211, the Society of Biblical Literature; **Morgenstern**, J., The Sources of the Creation Story – Genesis 1:1-2:4, in *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, 36.3 (1920) 169-212, The University Press of Chicago; **Morris** H.M., The Genesis Record, 1976, Baker Books, Grand Rapids; **Mortenson**, T., Coming to Grips with Genesis, 2008, Master Books, Green

Forest; **Ouro**, R., The earth of Genesis 1:2 Abiotic or Chaotic?, in *Andrews University Seminary Studies* 35.2 (1998) 259-276, Andrews University Press; **Ouweneel** W.J., De 'historische betrouwbaarheid' van Gen 1-11, in *Bijbel en Wetenschap*, 231 (2001), 5-8, Amersfoort; **Ouweneel**, W.J., De Schepping van God, 2008, Medema, Vaassen; **Paul** M.J., Gen 1-3: hoe moeten de eerste hoofdstukken van de Bijbel gelezen worden? 2009, Conference-proceedings R-evolutie, Drachten; **Pritchard** J.B., The Ancient Near East, 1958, Princeton University Press, Princeton; **Sailhamer**, J., Exegetical Notes on Genesis 1:1-2:4a, in *Trinity Journal* 5 (1984) 73-82, Trinity Journal; **Sailhammer**, John H., The Pentateuch as Narrative, 1992, Zondervan, Grand Rapids; **Schaeffer**, Francis A., Genesis in Space and Time, 1972, Intervarsity Press, Downers Grove; **Seely**, Paul H., The firmament and the water above, in *Westminster Theological Journal* 53 (1991), 227-40; Westminster Theological Seminary; **Siddur** Avodat Israel, 2007, Sinai Publishing, Tel Aviv; **Vanderkam**, James C., Genesis 1 in Jubilees 2, in *Dead Sea Discoveries* 1.3 (1994) 300-321, Brill; **Waltke** B. en O'Connor M., Biblical Hebrew Syntax, 1990, Eisenbrauns, Winona Lake; **Waltke**, Bruce K., The Creation Account in Genesis 1:1-3, in *Bibliotheca Sacra* 132 (1975) 327-42, Dallas Theological Seminary; **Walton**, John H., Creation in Genesis 1:1-2:3 and the Ancient Near East, Order out of Disorder after Chaoskampf, in *Calvin Theological Journal* 43 (2008) 48-63, Grand Rapids; **Waterman**, L., Cosmogenic affinities in Genesis 1:2, in *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, 43.3 (1927) 177-184, The University press of Chicago; **Weippert** M., Schöpfung am Anfang oder Anfang der Schöpfung?, *Theologische Zeitschrift* 1/60 (2004) 5-22, Basel; **Wellhausen**, J., Die Composition des Hexateuchs, 1899, Reimer, Berlin; **Williams**, Robert C., the Historian's Toolbox, 2012, M.E. Sharpe, New York; **Wolde** E van, Terug naar het begin, 2009, Universiteit Nijmegen, Nijmegen; **Yunker**, Randall W., Crucial Questions of Interpretation in Genesis 1, *Biblical Research Institute General Conference of Seventh-day Adventists*, 10/09.

